

zaten - բացի այդ
zira – որովհետև (հնացած)

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՏԻՊՐԱՆ

ԹԵՎՖԻԲ ՖԻՔՐԵԹԻ «ՍԱՌԱՆՈՒՂ» ԲԱՆԱՍՏԵԾՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ

Թուրք գրականության ականավոր ներկայացուցիչ Թևֆիք Ֆիքրեթի (1867-1915) ստեղծագործական լավագույն տարիներն անցան Աբդուլ Համիդ II-ի (1876-1909) բռնապետական վարչակարգի՝ «զուլումի» ժամանակաշրջանում: Աբդուլհամիդյան վարչակարգը 19-րդ դարի վերջի թուրքական հասարակության ամենահետադիմական խավերի տիրապետության արտահայտությունն էր, որը Օսմանյան կայսրությունը վերստին հետ շարտեց դեպի միջնադարյան այն կենսապայմանները, որոնք հարյուրամյակի կեսերին մեծ դժվարությամբ սկսել էին տեղը գիշել նոր ժամանակի բուրժուական իրավակարգերին: «Զուլումի» դարաշրջանը վատթարագույն ժամանակ հանդիսացավ նաև թուրքական մշակույթի համար: Թանգիմաթի և սահմանադրական շարժման տարիներին նշանակալի հաջողությունների հասած լրագրությունը վերացել էր կյանքից սուլթանական գրաքննիչների ջանքերով: Շեշտակիորեն պակասեց թերթերի թիվը, իսկ պահպանված մի քանի հրատարակություններ տպագրում էին միայն սուլթանին ու Բարձրագույն Դռանը հաճելի հոդվածներ¹: Այդ ընթացքում թերթերը գրում էին միայն սուլթանի առողջության, թուրքական բանակի «հաղթանակների» և «լավ բերքի» մասին: Անգամ հարսանիքների ժամանակ մարդիկ պետք է ոստիկանությանը հայտնեին հյուրերի անունները²: Աբդուլ Համիդի կառավարման կարևորագույն գործիքներն էին ոստիկանական ուժերը, հատուկ գործակալները, լրտեսները, մատնիչները, որոնք վերահսկողության

¹ Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А, Очерки истории Турции, Москва, 1983, с. 138-139.

² Радий Фиш, Писатели Турции-книги и судьбы, Москва, 1963, с.21.

1901 թվականին սուլթանական կառավարության հրամանով փակվում է «Servet-i Fünun» հանդեսը⁵: Ֆիքրեթն արդեն հանդեսից բաժանվել էր, հեռացել գրական միջավայրից ու պարփակվել իր ներաշխարհում: Նա գալիս է այն համոզման, որ անհրաժեշտ է պայքարել սուլթանական վարչակազմի դեմ և իր պոեզիան ծառայեցնում է այդ գործին:

Մի անգամ՝ վաղ առավոտյան, Ֆիքրեթը բացում է պատուհանը և տեսնում, որ մառախուղը պատել է Ստամբուլը:

«Արդյո՞ք այսպիսի մի խավարամտության մառախուղ չի պատել ողջ երկիրը», - մտածում է պոետն ու սկսում գրել «Մառախուղ» («Sis») բանաստեղծությունը⁶:

«Մառախուղ» բանաստեղծությամբ թուրք գրականության մեջ Ստամբուլն առաջին անգամ է ներկայացվում որպես այդաստիճան գարշելի, զազրելի ու անիծյալ քաղաք:

³ Желтяков А. Д., Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции (1729- 1908гг.), Москва, 1972, с. 176.

⁴ Ruşen Eşref, Tevfik Fikret, Hayatına Dair Hatıralar, 1919, s.100, տես նաև İsmail Parlatır, Tevfik Fikret, Ankara, 2004, s. 71

⁵ Հանդեսի մասին մանրամասն տես Seyit Kemal Karaalioglu, Kapak Resimleyen A.Galip Batu, İsmail Tunç, Türk Edebiyatı Tarihi, Tanzimattan Cumhuriyete, İstanbul, 1982, ss. 513- 546.

⁶ Радий Фиш, Писатели Турции-книги и судьбы, Москва, 1963, с.26.

Ֆիքրեթից առաջ Ստամբուլի մասին գրել են շատ պոետներ, սակայն կարծես թե երբևէ այդքան զգվանք ու աստելություն չեն արտահայտել, ինչը տեսնում ենք Ֆիքրեթի մոտ: Ավելին՝ թուրք հին գրականության մեջ Նեդիմը և Նաբին Ստամբուլը ներկայացրել են որպես բարձր մշակույթի կենտրոն⁷: Թուրք ուսումնասիրող Մեհմեթ Քափլանը նշում է, որ շատ հավանական է, որ Ֆիքրեթը, Ստամբուլը ներկայացնելով որպես «անիծյալ քաղաք», ընդօրինակել է արևմտյան այն հեղինակներին, ովքեր սարսափով էին խոսում Աբդուլ Համիդի ժամանակաշրջանի մասին: Գալաթասարայ լիցեյում և Ռոբերտ քոլեջում Ֆիքրեթը մեծ շրջապատ և մտերիմ հարաբերություններ է ունեցել օտարերկրացիների հետ, և հավանաբար յուրացրել է Արևելքի, Օսմանյան կայսրության, Ստամբուլի հանդեպ ունեցած նրանց հայացքները⁸:

«Մառախուղ» բանաստեղծության մեջ ի հայտ են գալիս Ֆիքրեթի արվեստի յուրահատկությունները: Ֆիքրեթը Ստամբուլի նյութեղեն իրերը բացահայտում է որպես քաղաքի յուրօրինակ ոգու արտաքին դրսևորում: Ստամբուլը ներկայացնելու Ֆիքրեթի արտահայտչամիջոցներն ու մեկնաբանությունները հետազայում մեծ ազդեցություն թողեցին երիտթուրքերի եւ հանրապետական շրջանի թուրք գրականության վրա:

Բանաստեղծությունը գեղարվեստական առումով բավականին ներդաշնակ է: «Մառախուղ»-ում գերիշխում է սոցիալական մոտիվները: Բանաստեղծության մեջ իշխող տարրերն են «նողկանքը/ատելությունը» («nefret») և «անեծքը» («lânet»): Թուրք ուսումնասիրող Ահմեթ Համդի Թանփընարը «Մառախուղ» բանաստեղծությունը որակել է որպես «սարսափելի ու դաժան մի նգովք, ողբերգությունից ողբերգության անցնող տառապանք»⁹:

Խորհրդային շրջանի արևելագետ Վ. Գարբուզովան գրում է, որ Ֆիքրեթն այլաբանորեն, սակայն բոլորին հասկանալի ձևով, հա-

⁷ Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri I, Tanzimattan Cumhuriyet'e kadar, İstanbul, 1997, s. 110.

⁸ Նույն տեղում, s. 110.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1969, s. 288.

մարծակ կերպով հանդես է գալիս ատելի վարչակարգի դեմ: Մառախուղը, որը պատել է Ստամբուլը, արդուհամիդյան վարչակարգն է, որը խանգարում է մարդկանց ոչ միայն տեսնել, այլ անգամ ապրել ու շնչել¹⁰:

Բանաստեղծության մեջ նկարագրվում է մառախուղն ու նրա հետևում ընկած քաղաքը: Բանաստեղծությունը սկսվում է հետևյալ տողերով.

صارمش ينه آفاكى بردود معند

بر ظلمت بيضا كه پيايى مترايد

Պատել է կրկին հորիզոնը մի կամակոր մառախուղ

Ճերմակ խավար, որ աստիճանաբար մեծանում է (տարածվում է)¹¹:

Ֆիքրեթն այստեղ մառախուղի արտաքին տեսքի հետ փորձում է նաև տալ մառախուղի հոգևոր նկարագիրը: Ֆիքրեթը մառախուղը բնութագրում է որպես համառ ու կամակոր («dûd-i muannid»), անվանում «ճերմակ խավար» («zulmet-i beyzâ»), «փոշոտ ու սարսափելի պղտորություն/թանձրություն» («Bir tozlu ve heybetli kesâfet»), մառախուղը համեմատում է «խոր խավարի վարագույրի» հետ («derin sûtire-i muzlim»): Խոսվում է քաղաքի նյութական գեղեցկության ու բարքերի անկման մասին, որոնք միավորվել են «գեղեցիկ անբարոյականի» կերպարի ներքո: Ֆիքրեթը Ստամբուլը համեմատում է «բռնության հրապարակի» («sahn-i mezâlim»), «ողբերգություն զարդարող/քղարկող փայլող հրապարակի» («sahne-i zî-şâ'şaa-i hâile-pirâ») հետ:

Ֆյունունականների հայտի սկզբունքներից է՝ «արվեստն արվեստի համար է» («sanat sanat içindir»): Պաշտպանելով այս սկզբունքը՝ նրանք միաժամանակ առանձնացնում են գեղեցկություն («güzellik») և բարոյականություն («ahlâk») հասկացությունները, ընդ որում՝ առաջինը գերադասելով երկրորդից: Գեղագիտական հա-

¹⁰ Гарбузова В.С., Поэты Турции XIX века, Ленинградский Университет, 1970, с. 78.

¹¹ Tevfik Fikret, Rûbab- ı Şikeste, İstanbul, 2005, s. 295.

յացքները վառ արտահայտված են նաև Ֆիքրեթի մոտ, սակայն նա առաջնային տեղը տալիս է բարոյականությանը: Պոետը թեև խոստովանում է Ստամբուլի գեղեցկությունը, սակայն խոր ատելություն է արտահայտում քաղաքի նկատմամբ՝ բարոյականության անկման պատճառով: «Մառախուղ» բանաստեղծության մեջ Ֆիքրեթը զարգացնում է գեղեցկության և բարոյականության միջև եղած հակադրությունը՝ առաջ քաշելով «կեղտոտ անբարոյականի» կերպարը.

خارجدن ، اوزاقدن آچیلان کوزلره سوزکون
چشمان کبودکله نه مونس کورونورسک
مونس ، فقط اک کیرلی قادینلر کبی مونس

Արտաքինից, հեռվից նայող աչքերի համար մեղամաղծոտ,
Կապուտաչյա ինչ հաճելի ես երևում:
Հաճելի, սակայն ամենակեղտոտ կանաց նման հաճելի¹²:

Ֆիքրեթն իր ատելությունն է արտահայտում գոյություն ունեցող նյութական և հոգևոր կեղտի նկատմամբ. «կեղտ» («levs») բառը պարպերաբար կրկնում է: Պոետը տարանջատում է «երկերեսանիության կեղտ» («levs-i riyâ»), «նախանձության կեղտ» («levs-i hased»), «շահամոլության կեղտ» («levs-i teneffî») ¹³:

Բանաստեղծության մեջ նաև ներկայացված է Ստամբուլն իր ճարտարապետությամբ: Այստեղ ևս ուշադրության են արժանի Ֆիքրեթի մեկնաբանություններն ու նկարագրման եղանակները: Ճարտարապետական շինությունների շարքում հայտնվում են «մահաբեր աշտարակներ», «մռայլ պալատներ», «չարքերի նման սյուներ», «տանիքները փլված դպրոցներ» և այլն: Ֆիքրեթը նկարագրում է կեղտոտ ու փոշոտ փողոցները, «արագիլի և ուրուի հայրենիք դարձած հին ու մեռյալ սև կտուրներով տները, որոնք դառնությունով լցված օջախներ են դարձել»: Այնուհետև Ֆիքրեթը խոսում է սրբատեղերի մասին («սև mâbed»): Այստեղ ըստ երևույ-

¹² Նույն տեղում, s. 296.

¹³ Նույն տեղում, s. 296.

թին Ֆիքրեթը նկատի է ունեցել Այա Սոֆյա¹⁴: Քանի որ այն արքունական պալատին ամենամոտ սրբավայրն էր: Պոետը քիչ հետո խոսում է նաև այլ մզկիթների մասին:

Բանաստեղծության վերջին հատվածում հեղինակը պատասխանում է հարցին, թե որոնք են այն դրդապատճառները, որոնք հանգեցրին քաղաքի անկմանը: Ֆիքրեթը մեղավոր է ճանաչում հոգին պղտոր, բարոյականությունը կորցրած մարդկանց: Ֆիքրեթը նկարագրում է Ստամբուլում ապրող մարդկանց կյանքը, նրանց վարքուբարքը, քաղաքում տիրող քաղաքական-սոցիալական իրավիճակը՝ քննադատելով Աբդուլ Համիդի վարչակարգը, որը պատճառ է դարձել հոգևոր կյանքի անկման, ծայրահեղ աղքատության: Մարդիկ մոռացել են արժանապատվության մասին, քաղաքում տիրում է համատարած վախի և սովի մթնոլորտ: Ֆիքրեթը քննադատում է այն մարդկանց, ովքեր հույսը դրել են Աստծու վրա և «ամեն ինչ ակնկալում են երկնքից»: Սակայն, մարդկանց նման «ստորացումը» («zül») իրականում կրոնի հետ կապված չէ¹⁵: Պոետը է նշել, որ «կրոն-բնություն», «Աստված-մարդ» հակադրությունները Ֆիքրեթի հայացքների յուրահատկություններից է: Այս հակադրությունները Ֆիքրեթը զարգացնում է «հետսահմանադրական» ստեղծագործություններում: Ալլահին հավատացող և նրան ապավինող մարդուն հակադրում է սեփական ուժերին, բնությանը հավատացող և իր վրա հույսը դնող մարդուն: Նման կերպարի դերում հանդես է գալիս Ֆիքրեթի որդի Հալուքը, որը գալիս է՝ «ապագան արարելու»¹⁶:

Ֆիքրեթի մոտ գերիշխում է մաքրության ու պարզության զգացումը: Նրա համար ամենագարշելի արարածն աշխարհի վրա առաջակի, անբարոյականի կերպարն է:

Ստամբուլը հենց նման մի կնոջ հետ է համեմատում՝ ատելության ուժգին ցատկով: Քաղաքի զինվորական ու մտավորական խավը քաղաքականապես դատապարտված է, երիտասարդությունը

¹⁴ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser, İstanbul, 2007, s. 151.

¹⁵ Նույն տեղում, s. 152.

¹⁶ Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri I, Tanzimattan Cumhuriyet'e kadar, İstanbul 1997, s. 113.

անհոգ է, երեխաները՝ անբան ու անապաստան: Ֆիքրերը մեծ ցավ է ապրում, որ ազգի զավակները նման իրավիճակում են հայտնվել¹⁷:

Ահա, այս անծայրածիր խավարի ու գարշանքի համապատկերը ծածկում է ատելությամբ ու անեծքով լի մառախուղը.

اورتون ، اوت اى هائله... اورتون ، اوت اى شهر

اورتون و مؤبد اويو اى فاجرة دهر

Ծածկվիր, այո՛, հեյ ողբերգություն...ծածկվիր, այո՛, հեյ քաղաք,

Ծածկվիր և անվերջանալի քուն մտիր, հեյ համաշխարհային պոռնիկ¹⁸:

Այս տողերը երկու անգամ կրկնվում են բանաստեղծության մեջ: Սրանով Ֆիքրերը փորձում է իր ընդվզումն արտահայտել կործանված կայսրության ու հասարակության դեմ¹⁹:

Ուշադրության են արժանի բանաստեղծության լեզվական առանձնահատկությունները: Թանփընարը, քննության ենթարկելով «Մառախուղ» բանաստեղծության կառուցվածքը, նկատում է, որ այստեղ փորձ է արվել հնարավորինս պաշտպանել տողերի անկախությունը և հավելում. «Դրա համար որոշ տողերը սև գրանիտի մեծաբեկորի վրա փորագրած աստիճանի նման ահագիլու են»²⁰:

Բանաստեղծության որոշ տողերում ընդգծվում է «s» բաղաձայնը.

پرورده ایدن سینۀ مسهوف سفاقت

Հաճույքի և զվարճանքի թուլություն սնող կուրծք:

تمسيل ایدن آسوده و فرسوده مساكن

Օրինակ դարձած անձայն ու հնամաշ կացարաններ:

Այստեղ շեշտադրվում է «t» բաղաձայնը.

¹⁷ Kemalettin Şükrü, Tevfik Fikret, Hayatı ve Şiirleri, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s. 45.

¹⁸ Tevfik Fikret, Rübab- ı Şikeste, İstanbul, 2005, ss. 297, 299.

¹⁹ Sabiha Sertel, Tevfik Fikret, İdeolojisi ve Felsefesi, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s.28.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1969, s. 288.

بر توزلو كسافتدن عبارت بونون ألواح

Մի փոշոտ թանծրությունից կազմված ամբողջ ցուցանակներ:

Առանձին տեղերում «a» ձայնավորը հանդես է գալիս «r» բաղաձայնի հետ.

ویرانه لر، ای ممکن پر خواب آشرا

Ավերակներ, էյ քնած շան ծնունդների դարանավայրեր:

ای قاپ قاره طاملرله برر ماتم بر پا

Սեփ-սև կտուրներով մեկական փուլ եկած սուգ:

Հոգնակիակերտ ածանցները ևս ընդգծված-շեշտադրված են այս բանաստեղծության մեջ.

ای دیدیه لر، طنطنه لر، شانلر، آلایلر

էյ փարթամություն, շքեղություն, փառք, շքերթներ:

Ողջ բանաստեղծությունն ուղեկցվում է «էյ» կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկությամբ: Այս առիթով Քափլանը գրում է. «Այն պահին, երբ մեր աչքերը սարսափով հետևում են մեր առջևում տարածվող ահասարսուռ պատկերի, մեր ականջները լցվում են վախով, ատելությամբ ու կարեկցանքով լի «էյ» բացականչություններով, որոնք կրկնվում են պոետի ատելությունից: Ֆանտաստիկ մի համապատկերին ուղեկցում է ծանր ու խեղդող մի երաժշտություն»²¹:

Այսպիսով, «Մառախուղը» կարծես թե նսեմացնում է Ստամբուլի՝ Արևմուտքի և Արևելքի մշտական գրավիչ քաղաքի անցյալի պատմական արժեքները, անգամ սրբավայրերն ու քաղաքում ապրող մարդկանց²²: Այս բանաստեղծությամբ Ֆիքրեթը դուրս է գալիս «Servet-i Fünun» գրական շարժման կաղապարներից, սկսում ստեղծել պոեզիայի նոր աշխարհ:

²¹ Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri I, Tanzimattan Cumhuriyet'e kadar, İstanbul, 1997, s. 111.

²² İsmail Parlatır, Tevfik Fikret, Ankara, 2004, s. 72.